

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง : กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ โดยได้ทำการศึกษาในเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่ม ๆ ละ 20 ราย คือ เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน กลุ่มตัวอย่างกระจายในเขต 3 อำเภอ คือ กันทรลักษ์ เบญจลักษ์ และภูสิงห์ วิธีการวิจัยประกอบด้วย นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่และพบปะเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม การใช้แบบสอบถาม การพาเกษตรกรไปศึกษาดูงาน และการจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ผู้บริโภคนักอินทรีย์ 20 ราย หน่วยงานราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และโรงสีในท้องถิ่นที่รับซื้อและไม่รับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์กลุ่มละ 3 โรง ผลการศึกษาโดยสรุปพบว่า ในด้านความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ การทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีผลผลิตต่อไร่ที่สูงกว่าขณะที่ดินทุนในการผลิต โดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นเงินสด ต่ำกว่าค่อนข้างชัดเจน และราคาขายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่านาข้าวหอมมะลิทั่วไป ทำให้รายได้ของเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์สูงกว่า และมีปริมาณเงินออมที่สูงกว่าในขณะที่สัดส่วนหนี้สินต่อเงินออมต่ำกว่าอย่างเห็นได้ชัด เมื่อเปรียบเทียบเส้นแบ่งความยากจนโดยยึดรายได้ 1,040 บาทต่อเดือนตามเกณฑ์ของภาครัฐ พบว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนถึงร้อยละ 50 ขณะที่นาข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ร้อยละ 10 ในด้านความเป็นไปได้ทางด้านกายภาพและชีวภาพพบว่าถึงแม้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะมีขั้นตอนหรือกระบวนการผลิตที่เพิ่มขึ้นมา แต่มีผลในเชิงบวกต่อสภาพกายภาพและชีวภาพ เช่น มีความหลากหลายทางชีวภาพของแปลงนามากขึ้น โครงสร้างของดินที่ดีขึ้น และคุณภาพของผลผลิตที่ดีกว่า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อจำกัดในเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การปนเปื้อนในแปลงนา และการขาดปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่ต้องมีพอเพียงในท้องถิ่น เป็นต้น ในด้านความเป็นไปได้ทางสังคมและวัฒนธรรมพบว่าเกษตรกรไม่ค่อยมีปัญหาในการปรับเปลี่ยนหรือในการตัดสินใจ ส่วนใหญ่จะเป็นการตัดสินใจเพียงครั้งเดียวและเป็นการตัดสินใจที่สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วม ดังนั้น จึงไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนไปบ้างเล็กน้อยจากการที่ต้องมีกิจกรรมในการผลิตเพิ่มขึ้น แต่เกษตรกรมีความพึงพอใจกับผลลัพธ์ที่ได้ อีกอย่างเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีลักษณะพิเศษคือขยันและตั้งใจจริง ชอบทดลองและเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ การรวมกลุ่มของเกษตรกรถือเป็นปัจจัยที่สำคัญเนื่องจากกลุ่มเป็นทั้งแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นแหล่งสร้างพลังทางจิตใจให้แก่เกษตรกรเป็นอย่างดี ส่วนข้อจำกัดในเรื่องจำนวนแรงงานภาคการเกษตรของแต่ละครัวเรือนของเกษตรกรไม่มีผลต่อการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกร

มากนัก เนื่องจากการใช้เครื่องจักรช่วยในการทำงานหรือมีการจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นซึ่งก็ไม่แตกต่างจากการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไปในปัจจุบัน ส่วนเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีการปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปไปสู่การผลิตแบบอินทรีย์ เริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้จากการชักชวนและแนะนำของผู้นำกลุ่มที่ผ่านการฝึกอบรม โดยการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน การได้ราคาพรีเมียมสำหรับข้าวอินทรีย์ หรือการมีตลาดเฉพาะของข้าวอินทรีย์ ถือเป็นแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยน ส่วนเงื่อนไขและปัจจัยการปรับเปลี่ยนจากการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างเดียวเข้าสู่การผลิตที่หลากหลายในรูปแบบเกษตรผสมผสาน คือ ความต้องการมีผลผลิตที่ปลอดภัยเพื่อบริโภคในครัวเรือนและความต้องการความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ส่วนเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องรองลงไป นอกจากนี้ข้อจำกัดในเรื่องการขาดแคลนแหล่งน้ำ เงินลงทุนเบื้องต้น และองค์ความรู้ในการทำการเกษตรในหลายรูปแบบ ยังเป็นปัญหาสำคัญในการขยายตัวของทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก อย่างไรก็ตามการผลิตแบบผสมผสานเป็นกิจกรรมการเกษตรที่มีรายได้สูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นน่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนที่ยั่งยืนต่อไป จากข้อมูลการศึกษาทั้งหมดพอจะสรุปข้อเสนอแนะระดับนโยบายและระดับปฏิบัติได้ดังนี้ คือ 1) ควรมีการสนับสนุนในเรื่องของตลาดและการขยายตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับต่าง ๆ เพื่อให้มากขึ้นให้สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้ทั่วถึง 2) ควรมีหน่วยงานเพื่อการตรวจรับรองมาตรฐานในพื้นที่หรือระดับจังหวัด 3) ควรมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่องโดยเริ่มพัฒนาจากการปฏิบัติของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงยิ่งขึ้น 4) ควรมีการประกันราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับที่จูงใจแก่เกษตรกรเพื่อหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ให้มากขึ้น 5) ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้ผู้บริโภคเข้าใจและหันมาบริโภคให้มากขึ้น 6) ควรมีการสนับสนุนด้านเงินทุนในการลงทุนเบื้องต้น และควรให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตของเกษตรกรให้มากขึ้น และ 7) จังหวัดน่าจะมีการร่วมมือกับโรงสีหรือตัวแทนผู้ส่งออกข้าวเพื่อผลักดันให้มีการขยายตลาดให้มากขึ้น

Abstract

This research project investigated the potential of organic production of 'Hom Mali' rice as an alternative career approach in improving income and alleviating the poverty of farmers in the lower northeast region of Thailand: A case study of Srisaket Province. Four representative groups of 20 farmers each were chosen for this study. These included a group of growers with traditional 'Hom Mali' rice growing practice, a group of beginners in organic 'Hom Mali' rice production, a group of long-term growers of organic 'Hom Mali' rice, and a group of organic 'Hom Mali' rice growers in the integrated farming system. The research methods consisted of use of questionnaires, field trip and focus group interview. Interviewing of 20 organic rice consumers, some government and private agencies involving in organic rice production and extension and 6 private rice mills was also conducted. Results showed that, for the economic point of view, organic 'Hom Mali' rice production showed great potential. Yield of the organic 'Hom Mali' rice was higher than that of the traditional 'Hom Mali' rice production with lower production cost, especially cash cost, while selling price was higher leading to higher income gained from organic rice farming. Saving was also higher in this group of farmers. When compared with the poverty line income set by the government at 1,040 bath per month, the number of farmers in the organic rice production group was 50% above the poverty line while only 10% was above this line in the traditional rice production group. In the physical and biological aspects, although it may result in more steps of production, organic 'Hom Mali' rice farming created the positive impacts on soil structure and increased the ecological diversity in the farm as well as improving the quality of the produce. However, the limitations of organic rice farming might come from the availability of the standardization measures for farm inspection, the contamination in the field and the readily availability of inputs, particularly organic fertilizer, in the local community. Under social and cultural conditions, the farmers did not have difficulty in making decision to switch from traditional rice growing practice to organic rice production and as the family members participated in the decision making process so there was no conflict occurring during the transition from the traditional to the organic practice. The farmers in this group shared common characteristics such as absolute intension, toughness and diligence, and they were also open for new knowledge. Nevertheless, being a part of a local production group was essential for their success as the group provided the exchange of knowledge and encouragement as well as mental supports for them. In

term of farm labor limitation, it was not a major factor for organic 'Hom Mali' rice production as uses of modern machinery and hiring labor were the common practices similar to the traditional production. The transition from the traditional 'Hom Mali' rice growing practice to the organic production of the beginner group was usually initiated by the local, natural leader who had received the official training in organic rice production either by the government agencies or the private sectors before the concept was introduced and expanded to other members of the group with the expectation of obtaining premium price and high market demand for organic rice being the driven factors. Furthermore, the transition from single organic 'Hom Mali' rice production into the integrated farming system was based upon the need for safe food and food security for the family members, not from the economic consideration even though it produced higher income for the farmers. The expansion of the integrated farming was still limited by the lack of water resources, capital and knowledge. Some recommendations from this study included: 1) the need to expand the market for organic rice; 2) the need for the standard inspection agency and measures; 3) the need for appropriate production technology for organic rice production; 4) the need for premium price guarantee; 5) the need for public relation to promote the understanding and to increase the consumption of organic rice; 6) the need for the capital support for the initial investment and grouping; and 7) the need for expansion of the export market of organic 'Hom Mali' rice by the government and the private company.